

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Verschijnt vier maal per jaar

Jaargang 6, Nummer 3 / Niesan 5753 - April 1993

+))
* Oplage 300 exemplaren - Abonnement f 12,- - Postgiro 259272 *
.))-

JOODSE GROEPERINGS IN DE TIJD VAN JEZUS

door Peter van 't Riet

In zijn beschrijving van het Jodendom in het land Israël in de eerste eeuw C.J. noemt de toenmalige joodse geschiedschrijver Flavius Josefus de drie belangrijkste joodse groeperingen met name: Sadduceeën, Farizeeën en Essenen (1). Op één plaats voegt hij daaraan als vierde groepering de Zeloten toe, maar merkt daarbij op dat zij in alles op de Farizeeën lijken met als enige uitzondering, dat zij een hartstocht voor vrijheid hebben die bijna onoverwinnelijk is, aangezien zij er van overtuigd zijn dat alleen God hun heer en meester is. Daarom gingen zij het gebruik van geweld tegen de romeinse bezetter niet uit de weg (2).

Over de Sadduceeën en Farizeeën worden we ook geïnformeerd door de rabbijnse literatuur en het Nieuwe Testament. Met name de groep van de Essenen kennen we vanaf 1947 door de vondst van de Dode-Zeerollen eveneens uit hun eigen geschriften (3). De geest van het Zelotisme kunnen we bijvoorbeeld leren kennen uit een geschrift als de Bijbelse Geschiedenis van Pseudo-Philo (4). Het is een geschrift van een joodse auteur uit de eerste eeuw C.J., dat in latijnse vertaling is overgeleverd binnen het Christendom, maar oorspronkelijk werd geschreven in het Hebreeuws (5). Daarnaast moeten we nog een vagere maar waarschijnlijk grotere groep onderscheiden, te weten die van het 'gewone volk' (in het Hebreeuws: am ha-árets). Hierover vinden we enige informatie in de rabbijnse literatuur.

De joodse bevolking van het land Israël in de tijd van Jezus is echter ook nog op andere wijzen ingedeeld geweest, indelingen die meestal dwars door de vorige heenliepen, waardoor een goede beeldvorming omtrent de toenmalige joodse samenleving gekompliceerd wordt. Zo kan men onderscheid maken naar landstreek: Judeeërs (6), Galileeërs, Aramees en Grieks sprekende Joden uit de diaspora (7). Weer een andere indeling is die in

priesters, Leviëten en niet-levitische Joden. Ook kan men nog onderscheid maken tussen de bevolking in de steden en die op het platteland.

Niet aan al deze groepen zullen we in dit artikel aandacht besteden. In de volgende paragrafen geven we korte beschrijvingen van de Sadduceeën, Farizeeën, Essenen, Zeloten en het gewone volk.

De Sadduceeën (8)

De Sadduceeën vormden een aristokratische groepering van voornamelijk priesterfamilies, grootgrondbezitters en rijke kooplieden in en om Jeruzalem. De sadduceese hoge- of overpriesters hadden het bestuur over de tempel en de offerdienst in handen en werkten om dat zo te houden samen met de romeinse bezetter. Zij hadden een grote invloed op het Sanhedrin, het hoogste bestuurs- en rechtcollege van het Jodendom. Hun belangrijkste zorg was de ongestoorde voortgang van de tempeldienst. Zij erkenden alleen het letterlijke gezag van de schriftelijke Tora en pasten de voorschriften ervan, inclusief lijf- en doodstraffen, letterlijk toe. De toepassing van de schriftelijke Tora, zoals die door de schriftgeleerden na de tijd van Ezra was ontwikkeld en doorgegeven in de mondelinge Tora, en waarin bijvoorbeeld lijfstraffen werden

geïnterpreteerd als geldelijke vergoedingen, werd door de Sadduceeën niet erkend. Ook beschouwden zij de profetische geschriften niet als bindend en moesten zij niets hebben van bepaalde religieuze voorstellingen welke direkt aan de profeten ontleend werden. Zo verwierpen zij:

- het geloof in het optreden van engelen (dat wil zeggen het geloof in een voortgaande openbaring door middel van boodschappers van God);
- het geloof in de opstanding der doden (dat wil zeggen de mogelijkheid dat het optreden van een individu of van een groep eerst na de dood of door onderdrukking en vervolging heen gerechtvaardigd zal worden);
- het geloof in de komst van messias-figuren en de messiaanse tijd (dat wil zeggen het geloof dat God leiders uit het volk zal doen opstaan vergelijkbaar met Jozef, Mozes, Aäron, David of Elia, die Israël zullen bevrijden van de religieuze en politieke onderdrukking door de Romeinen).

De Sadduceeën geloofden niet dat God zich bezig houdt met elk onderdeel van het menselijk leven. Alleen die levensverrichtingen die letterlijk voorgeschreven zijn in de Tora moeten worden nagekomen. Alle andere kan de mens naar eigen inzicht zelf bepalen.

Het gevolg van deze opvattingen was dat de Sadduceeën sterk onder invloed van de grieks-romeinse cultuur hebben gestaan, hetgeen hen vreemde van het merendeel van het gewone joodse volk, dat trouw bleef aan de traditionele gebruiken en opvattingen.

De naam 'Sadduceeën' is zeer waarschijnlijk afkomstig van de naam van de priester Zadok uit de tijd van David en Salomo (2 Sam. 8:17; 15:24; 1 Kon. 1:34 e.v.) aan wiens afstammelingen het bestuur van de tempel en het verrichten van de offerdienst werd opgedragen (Ezech. 40:46; 43:19; 44:10-16). Als duidelijke groepering in het Jodendom hebben de Sadduceeën bestaan vanaf ca. 200 v.C.J. Met de verwoesting van Jeruzalem en de tempel in 70 C.J. verdwijnen zij definitief van het toneel der geschiedenis en wordt de leidinggevende positie binnen het Jodendom overgenomen door de rabbijnen, de opvolgers van de Farizeeën.

De Farizeeën (9)

De Farizeeën behoorden vooral tot de stedelijke middenklasse. Hun godsdienstig terrein was dat van de synagogen en de aanverwante leerhuizen. Zij zijn te beschouwen als de opvolgers en aan-

hangers van de schriftgeleerden, die in de eeuwen na Ezra van generatie op generatie het volk onderwezen en de toepassing van de Tora op alle terreinen van het leven uitwerkten, al naar gelang de omstandigheden zich wijzigden. Zij waren erop uit Gods koningschap over Israël te vestigen door op basis van de Tora een samenleving in de samenleving te creëren. Daarbij, en dat onderscheidt hen met name van de Sadduceeën erkenden zij naast het gezag van de schriftelijke Tora, ook dat van de mondelinge Tora die zij eveneens beschouwen als door God te zijn gegeven aan Mozes op Sinai. Deze mondelinge Tora maakt het hen mogelijk de schriftelijke Tora niet slechts naar de letter maar ook naar de geest te interpreteren.

De Farizeeën hebben een gematigde interesse in het uitoefenen van politieke invloed gehad, maar zijn er op zich niet wars van geweest. Als de gelegenheid daar is en het niet ten koste gaat van de door hen voorgestane levenspraktijk, zullen zij politieke activiteiten ten behoeve van het welzijn van het volk en ten gunste van hun religieuze en maatschappelijke standpunten niet schuwen. Daarbij wezen zij in het algemeen het gebruik van geweld als politiek middel af, omdat zij geloofden dat de geschiedenis in Gods handen was. Slechts de vrees voor God, dat wil zeggen de vrije keuze van de mens om volgens de Tora te leven, was door God aan de mens geschonken. Op dezelfde gematigde manier nemen zij deel aan het tempelbedrijf in Jeruzalem, dat zij naar hun opvattingen trachten te hervormen door te participeren in het Sanhedrin en door de sadducese priesterelite onder druk te zetten.

Kenmerkend voor de Farizeeën is, dat zij bepaalde reinheidsvoorschriften en rituele wassingen, welke oorspronkelijk alleen de offerdienst betroffen, tot het dagelijkse leven van alle Joden hebben uitgebreid. Eveneens gingen zij zeer skrupuleus om met de betaling van de tienden, de belasting in natura ten behoeve van de tempeldienst. Daarmee haalden zij de materiële dienst aan God uit het isolement van de tempel, waarin deze door de Sadduceeën was 'opgesloten'. Elke Jood, waar hij ook woonde, moest zich op bepaalde momenten en bij bepaalde handelingen beschouwen, alsof hij in de tempel van Jeruzalem was. En van alle agrarische producten die een Jood produceerde, werd nauwkeurig bepaald of zij onder de heffing van de tienden vielen of niet.

Zonder de tempeldienst te verwerpen of te willen ondermijnen zijn de Farizeeën er zo op uit geweest het joodse volk te doen leven als 'een koninkrijk van priesters en een heilig volk' (Ex. 19:6). Daarom bleven zij ook tussen het 'gewone volk' leven, maar zonderden zich op bepaalde momenten van het volk

af ten behoeve van hun religieuze praktijk. Hun naam 'Farizeeën' betekent dan ook 'afgescheidenen' en is kwa betekenis verwant met het hebreeuwse begrip 'heiliging' (10), dat wil zeggen het zich afzonderen terwille van de juiste levenspraktijk. De Farizeeën erkenden het gezag van de profetische boeken en in hun levensbeschouwing speelden opvattingen als de liefde van God voor al zijn schepselen, de opstanding der doden, een voortgaande openbaring bijvoorbeeld door middel van het optreden van engelen, beloning en straf voor goed of slecht handelen gegeven na dit leven, een belangrijke rol.

Voor een juiste beoordeling van de polemiek die in de evangeliën tegen de Farizeeën gevoerd wordt, is het van belang in de gaten te houden dat de Farizeeën geen homogene religieuze stroming in het toenmalige Jodendom vormden. Het Farizeïsme is een pluriforme beweging geweest met strengere en mildere vleugels. De Talmoed spreekt eufemistisch over zeven soorten Farizeeën, waarvan er tenminste vijf kryptisch, maar niet te min zeer kritisch omschreven worden (11). Een van deze zeven soorten wordt b.v. de 'Farizeeër die zijn plicht nakomt' genoemd. Het kommentaar in de Gemara bij deze omschrijving luidt dan: 'Dat is toch lovenswaardig!? Echter, deze [Farizeeër] zegt: Welke plicht rust [er eigenlijk] nog op me, dan zal ik die vervullen.' Waarmee hij zelfvoldaan wil zeggen, dat er geen plicht is die hij niet nakomt (11). Deze pluriformiteit onder de Farizeeën wordt te vaak over het hoofd gezien en is derhalve te weinig onderzocht.

Voorts waren de Farizeeën vooral gevestigd en invloedrijk in Judea. Bij uitzondering kwamen zij echter ook voor in sommige steden van Galilea (12). Het centrum van hun beweging bevond zich in Jeruzalem. Ook dit is een belangrijk achtergrondgegeven bij de wijze waarop de evangeliën over de Farizeeën spreken.

De Essenen (13)

De Essenen vormden een beweging waarin de leiding berustte bij een deel van de lagere priesterschap, en wel dat deel dat niets moest hebben van de manier waarop de sadducese priesters de tempel in Jeruzalem bestuurden en de offerdienst praktiseerden. De Essenen leefden in afgesloten 'kloosterachtige' gemeenschappen op het 'platteland' en in de woestijn van Judea. Daar bereidden zij 'in de woestijn' de komst van de messiaanse tijd voor, waarin zij in staat gesteld zouden worden de ware tempeldienst in Jeruzalem te hervatten. In hun gemeenschappen werd het leven geregeld volgens een zeer strikte toepassing van de Tora, waarbij

vooral de reinheidsvoorschriften werden nageleefd, alsof zij reeds als priesters in de tempel van Jeruzalem leefden. Aangezien God de verlossing elk moment kon doen aanbreken, moesten zij op elk moment in een zodanige toestand van reinheid verkeren, dat zij direkt de offerdienst in Jeruzalem konden 'overnemen' van de slechte sadducese overpriesters. Vandaar dat reinigingsbaden een grote rol speelden in het dagelijks leven van de Essenen, evenals de gemeenschappelijke maaltijden die plaatsvonden volgens een bepaald tempelritueel.

De Essenen leidden in afgesloten gemeenschappen een eenvoudig leven, waarin zij hun bezittingen deelden in gemeenschappelijk eigendom. Een groot deel van hun tijd besteden zij aan de studie van de Tora. Inspiratie putten zij ook uit de boeken van profeten zoals Jesaja en Habakuk. Hun verwachtingen omtrent de nabije verlossing legden zij vast in eigen geschriften met een sterk apokalyptisch karakter. Niet geheel duidelijk is of zij de tempeldienst in Jeruzalem in alle opzichten meden. Waarschijnlijk brachten zij geen dierlijke offers, maar wel offers van landbouwprodukten. Zeker is dat zij zich geheel afzijdig hielden van de politieke situatie in Jeruzalem. Hierin verschilden zij sterk van de Farizeeën met wie zij overigens kwa opvattingen veel verwantschap vertoonden. Zij geloofden in het voortbestaan na de dood, zij verwachtten de komst van messiasfiguren en beperkten de uitleg en toepassing van Tora en profeten niet tot de letterlijke betekenis van de tekst. Het belang van de Essenen voor de interpretatie van het Nieuwe Testament is vandaag nog volop in discussie. Met name het Evangelie van Johannes heeft sterk esseense trekken.

De Zeloten

Het woord 'Zeloten', afkomstig uit het Grieks, betekent 'ijveraars' en is de aanduiding voor de joodse verzetsbeweging tegen de Romeinen, die vanaf het begin van de eerste eeuw C.J. aan omvang en invloed groeide en tenslotte in 66 C.J. in het hele land Israël de opstand tegen de Romeinen wist door te zetten. Deze opstand, die voor toenmalige begrippen zeer lang duurde, werd in het jaar 70 C.J. bloedig onderdrukt met de totale verwoesting van Jeruzalem en de tempel. Het woord 'ijveraars' heeft van origine een gunstige klank en verwijst in het Hebreeuws (kanna'iem) rechtstreeks naar iemand als Pinchas, de kleinzoon van Aäron, die in Num. 25 na zijn gewelddadig ingrijpen wordt geprezen om zijn ijver voor God. Ook de profeet Elia staat bekend om zijn ijver voor de Eeuwige (1 Kon. 19:10, 14).

Behalve hun totale verwerping van elke gehoorzaamheid aan of samenwerking met de

Romeinen hebben de Zeloten zich waarschijnlijk niet als godsdienstige groep onderscheiden van andere joodse groepen in die tijd. Eerder is het zo, dat Joden van allerlei groeperingen in de loop de jaren hun gelederen zijn komen versterken: Farizeeën, Essenen en vooral velen uit de 'am ha-árets', het gewone volk. Slechts de Sadduceeën ontbraken in hun midden. Wat al deze zelotische Joden gemeen hadden, was hun economische en politieke ontworteling, teweegebracht door het falende bestuur van de romeinse stadhouders. Ook deelden zij hun religieus geïnspireerde afkeer van het romeinse en sadduceese bestuur over Jeruzalem en het land Israël.

Onder de Zeloten en hun sympathisanten leefde een hooggespannen messiasverwachting met een duidelijk militaire inslag. Zij namen grote risico's bij het aangaan van gewelddadige confrontaties met de Romeinen in de vaste overtuiging, dat God elk moment zijn messias openbaar zou kunnen maken. Vele van hun leiders beschouwden zichzelf of werden door hun aanhangers beschouwd als messias-figuren. Ook schuwden sommige zelotische groeperingen niet hun joodse tegenstanders of vermeende tegenstanders uit de weg te ruimen. Bekend is bijvoorbeeld de groep der Sikariërs, wat zoiets als 'messenmannen' betekent, die niet terugschrokken voor politieke moorden in eigen joodse gelederen (14).

Ook na de verwoesting van Jeruzalem en de tempel in 70 C.J. bleef de geest van het Zelotisme nog lange tijd het Jodendom beïnvloeden. Nog in 117 C.J. en 132 C.J. braken er in de diaspora resp. het land Israël grote joodse opstanden uit tegen de Romeinen. In 'Lukas, de Jood' hebben we laten zien dat het Evangelie van Lukas en de Handelingen der Apostelen zich laten lezen als een betoog van Lukas tegen de aan het eind van de eerste eeuw C.J. nog rondwarende geest van het Zelotisme (15).

Het "gewone" volk

Het is zeer de vraag of we met bovenstaande vier joodse groeperingen uit het land Israël in de eerste eeuw C.J. het grootste deel van de joodse bevolking hebben beschreven. Echter wel het meest invloedrijke deel. Een groot deel van het volk zal echter niet duidelijk tot een van deze stromingen hebben behoord. In de rabbijnse literatuur is regelmatig sprake van de 'am ha-árets', het volk van het land (16). Zij worden dan meestal in negatieve zin vergeleken met de Farizeeën, omdat zij zich weinig of niet bezighouden met de bestudering van de Tora en zich niet of in mindere mate houden aan de farizeese regels met betrekking

tot reinheid en het betalen van de tienden. In rituele kwesties hebben zij in de ogen van de Farizeeën de status van een 'zav', dat wil zeggen iemand op wie de Tora-voorschriften omtrent vloeiingen (Lev. 15:1-15, 19-24) van toepassing zijn. Vele halachische (joods-wettelijke) voorschriften uit die tijd zijn bedoeld geweest de onderlinge verhoudingen tussen de Farizeeën en het gewone volk te regelen. Daaruit blijkt overigens, dat de Farizeeën zich niet totaal van de 'am ha-árets' hebben willen afzonderen. Ongetwijfeld is er ook vanuit het 'gewone volk' kritisch op de Farizeeën gereageerd, omdat zij met hun reinheids- en tiendenvoorschriften het dagelijkse leven van de armste lagen der bevolking er niet gemakkelijker op maakten. Het is juist deze kritiek die in een deel van de evangeliën zijn weerslag gevonden lijkt te hebben.

Vaak worden de 'am ha-árets' in verband gebracht met de lagere sociale groeperingen in Galilea. Deze boeren en vissers uit Galilea stonden in Judea bekend om hun slechte uitspraak van het Aramees (zie ook Mark. 14:70; Mat. 26:73) en hun onzorgvuldig gedrag met betrekking tot religieuze voorschriften (17). De term 'am ha-árets' wordt daarom in de rabbijnse literatuur eveneens gebruikt om religieus niet onderlegde lieden aan te duiden, ook als deze tot de hogere sociale klassen behoren (18). Overigens heeft ook Judea haar 'gewone volk' gehad, gezien de vele uitspraken uit de kring der vooral in Judea woonachtige (19) Farizeeën, waarin zij hun 'chaveriem' (kameraden) afzetten tegen de 'am ha-árets' (20). Maar omdat in Judea de stedelijke Sadduceeën en Farizeeën de samenleving domineerden, heeft de term 'Judeeër' in tegenstelling tot 'Galileeër' nimmer de associatie van 'am ha-árets' gekregen.

Het is met name dit 'gewone volk' dat in de evangeliën op de achtergrond voortdurend een belangrijke, maar ambivalente rol speelt en waaruit vooral de groepering der Zeloten vele aanhangers tot zich getrokken heeft.

De plaats van Jezus in het toenmalige Jodendom

Als we de evangeliën lezen tegen de achtergrond van de joodse samenleving in de eerste eeuw C.J. en we richten ons daarbij vooral op de synoptische evangeliën (Markus, Matteüs en Lukas), dan is het duidelijk dat we Jezus moeten plaatsen ergens tussen de Farizeeën en de am ha-árets. Voortgekomen uit de sfeer van de galilese am ha-árets heeft Jezus scherpe kritiek gehad op een al te zwaar aangezet Farizeïsme. Maar ondanks zijn kritiek op de Farizeeën vertoont zijn leer grote overeenkomsten met de leer der Farizeeën en wel speciaal met de meer "verlichte" farizeese school van Hillel. Van alle

farizeze groepen hield de school van Hillel nog het meest rekening met de noden van het gewone volk. Maar tegelijkertijd, en ook daarin vindt men de overeenkomst, wees de school van Hillel in meerderheid het gewelddadige optreden van de Zeloten af (21). Het was nu juist deze school van Hillel die na de verwoesting van Jeruzalem in 70 C.J. de grondlegger werd van het huidige rabbijnse Jodendom. Het Christendom staat dus - wat zijn oorsprong betreft - dichter bij het huidige Jodendom dan menigeen denkt.

Noten

1. Jos. Ant. 13.171-173.
2. Jos. Ant. 18.2-17, 23.
3. T.S. Beall, Josephus' description of the Essenes illustrated by the Dead Sea Scrolls, 1988, passim.
4. Zie hiervoor mijn bijdrage aan *Judaica-Bulletin* 4.3.
5. P.W. van der Horst, *De bijbelse geschiedenis van Pseudo-Philo*, 1990, p. 8.
6. Het griekse woord dat in het Nieuwe Testament wordt gebruikt is 'iudaïos'. Het kan zowel 'Jood' als 'Judeeër' betekenen. Vaak wordt in vertalingen ten onrechte met 'Jood' vertaald, terwijl 'Judeeër' meer voor de hand ligt.
7. De laatsten worden in Joh. 12:20 zelfs 'Grieken' genoemd.
8. Zie voor de nu volgende beschrijving b.v. *Encyclopaedia Judaica* (E.J.), onder: Sadducees.
9. De meeste informatie voor deze paragraaf werd ontleend aan E.J., onder: Farizeeën.
10. S. Safrai, *Das jüdische Volk im Zeitalter des Zweiten Tempels*, 1970, p. 108 e.v.
11. B. Sotah 22b (zie: L. Goldschmidt, *Der Babylonischer Talmud*, 1966, deel 6, p. 82, nt. 100).
12. G. Vermes, *Jesus the Jew*, 1973, p. 56-57.
13. Zie b.v. E.J., onder: Essenes; Beall, 1988, passim.
14. E.J., onder: Sicarii.
15. W.J. Barnard en P. van 't Riet, *Lukas de Jood*, 1984, p. 164 e.v.
16. Zie b.v. E.J., onder: Am Ha-arez.
17. Vermes, 1973, p. 52 e.v.
18. E.J., onder: Am Ha-arez, k. 835. Vergelijk de dubbele betekenis van ons woord 'boer'.
19. Vermes, 1973, p. 56-57.
20. E.J., onder: Am Ha-arez, k. 835.
21. Zie voor een uitgebreidere verhandeling daarover: W.J. Barnard en P. van 't Riet, *Lukas de Jood*, Kampen, 1984, p. 141-154.

644444444444444444444444444444@
5 **SCHENKINGEN VAN BOEKEN** *
F)))))))))))))))))))))))))))-

Voor de bibliotheek ontvingen we van de heer Granaada uit Hoogeveen de volgende titels:

- Le Juif imaginaire van Alain Finkelkraut;
- Geschiedenis der Joden in Nederland.

Onze hartelijke dank daarvoor.

Heeft u boeken op het gebied van het Jodendom die u van de hand wilt doen, dan houden we ons aanbevolen voor de bibliotheek in de synagoge. U kunt contact opnemen met onze bibliothecaresse Trudy Kwakkel, tel. 05202-24021.

64444444444444444444444444444444@
5 **GIFTEN** ★
F)))))))))))))))))))))))))))-

We ontvingen de volgende giften: f 80,- van de heer A. te K., f 19,- van de heer B. te G., f 8,- van de heer E. te Z. Onze hartelijke dank daarvoor.

64444444444444444444444444444444@
5 ABONNEMENT BULLETIN *

Wie niet deelneemt aan onze cursussen, maar toch geïnformeerd wil worden over activiteiten in Zwolle en omgeving op het gebied van het jodendom, kan zich abonneren op het Judaica-Bulletin door f 12,- over te maken op postgiro 259272 t.n.v. Stichting Judaica Zwolle, Zwartsluis onder vermelding van 'abonnement'.

64444444444444444444444444444444@
5 **EXPOSITIE OVER PESACH** *
F))))))))))))))))))))))))))))))-

In de permanente tentoonstelling over joods leven in en om Zwolle op het vrouwenbalkon in de Zwolse synagoge zal binnenkort plaats worden ingeruimd voor een kleine expositie over Pesach. Op 2 april, vijf dagen voor Pesach, wordt de tentoonstelling officieel geopend.

Het Pesachfeest herinnert aan de Uittocht van het joodse volk uit Egypte. Onder leiding van Mozes zou het volk hierna beginnen aan een tocht door de woestijn die veertig jaar later zou eindigen in het Beloofde Land Kanaän.

Pesach wordt ook wel het 'Feest der Ongezuurde Broden' genoemd, omdat de matze (ongezuurd en dus ongerezen brood) er een belangrijke plaats in heeft. Dit ongezuurde brood herinnert aan de haast, waarmee het volk Israël Egypte moest verlaten, nadat farao - na de tien plagen - toestemming had gegeven voor dit

)))))))))

	avond 17
di 04/05	[Dodenherdenking]
wo 05/05	[Bevrijdingsdag]
do 06/05	Hebreeuws III, reserveavond 2
za 08/05	sjabbat Emor (Lev. 21:1-24:23)

zo 09/05	Lag Ba'omer - 33e dag van de Omer-telling
ma 10/05	Hebreeuws II (gevorderdencursus), reserveavond 2
do 13/05	Hebreeuws I (beginners), avond 18
za 15/05	sjabbat Behar (Lev. 25:1-26:2) - Be- choeqotai (Lev. 26:3-27:34)

ma 17/05	Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 18
wo 19/05	Jom Jeroesjalajim - Hereniging van Jeruzalem
do 20/05	[Hemelvaartsdag]
za 22/05	sjabbat Bemidbar (Num. 1:1-4:20)

zo 23/05	SYNAGOGEPAD - Tocht per touringcar langs synagogen en joodse begraafplaatsen in Zutphen, Arnhem en Aalten, georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle en het Genootschap nederland- Israël Zwolle. Tijd: 9.00 tot 17.00 uur. Vertrek en aankomst: Zwolle. Kosten: f **,-- incl. lunch. Aanmelding: zie elders in dit bulletin.
ma 24/05	Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 19
wo 26/05	1e dag Sjawoe'ot
do 27/05	2e dag Sjawoe'ot - Hebreeuws I (begin- nerscursus), avond 19
za 29/05	sjabbat Naso (Num. 4:21-7:89)

zo 30/05	[1e Pinksterdag]
ma 31/05	[2e Pinksterdag]
do 03/06	Hebreeuws I (beginners), avond 20
za 05/06	sjabbat Beha'alotecha (Num. 8:1-12:16)

ma 07/06	Hebreeuws II (gevorderden), avond 20
do 10/06	Hebreeuws I, reserveavond 3
za 12/06	sjabbat Sjelach Lecha (Num. 13:1-15:41)

C))D
 5 BOEKBESPREKINGEN 5
 F))E

De ballingschap van het Woord, Van de stilte in de Bijbel tot de stilte van Auschwitz, André Neher, Gooi en Sticht, Baarn, 1992, 242 pag., ISBN 90 304 0660 7, f 48,-

Bovenstaand boek is de eerste vertaling in het Nederlands van een werk van André Neher (1914-1988), die hoogleraar in het Hebreeuws en de Hebreeuwse literatuurwetenschap was aan de Universiteit van Straatsburg. Het origineel werd gepubliceerd in 1970 in het Frans onder de titel *L'exil de la parole: Du silence biblique au silence d'Auschwitz*. Het is een fenomenologische studie naar de begrippen *stilte* en *zwijgen* in de Bijbel en - in het verlengde daarvan - van het zwijgen van God in Auschwitz en van de stilte in het werk van Elie Wiesel.

Het boek bestaat uit drie hoofddelen en een inleidend deel. In het inleidende deel worden verschillende vormen van stilte in de Bijbel geanalyseerd. Het eerste hoofddeel gaat vervolgens over 'stilte als inertie', dat wil zeggen de stilte die aan het woord en het spreken voorafgaat. Dit deel is intrigerend vanwege het beeld van God en van de schepping, dat Neher er in uiteenzet. In tegenstelling tot de opvatting dat de schepping door middel van het Woord een voortreffelijk werkstuk Gods is, bestaat volgens Neher de essentie van het joodse bijbellesen nu juist in de opvatting dat de wereld een wereld vol leemten en gaten is. Ja, de schepping is geenszins tot stand gekomen volgens een vooropgezet plan zoals het Woord, de Logos, veronderstelt, maar integendeel voortgekomen uit een radicaal gebrek aan voorbereiding. Ook is deze wereld blootgesteld aan het risico van mislukking en terugkeer tot het niets. 'Mits zij stand houdt!' roept God uit als Hij de wereld schept, wat illustreert dat de wereld van het begin af aan gebrandmerkt is met het teken van fundamentele onveiligheid (pag. 64). De stilte, de nacht en de dood zijn dus van het begin af aan onlosmakelijk met de schepping verbonden. Een deze stilte-als-inertie, zoals Neher haar noemt, begeleid voortdurend de geschiedenis en wordt slechts doorbroken, doordat zij bewoont wordt door een Schepper, die grotendeels zwijgzaam, afgezonderd en verborgen. Maar in die zin is juist de stilte uitdrukking van de goddelijke aanwezigheid, die zij beter uitdrukt dan het woord (pag. 88).

Eerst als die Schepper zich bedient van het Woord, en hoe spaarzaam is Hij daarmee, wordt aan de stilte-als-inertie een nieuwe dimensie toegevoegd: de stilte-als-energie. Dit is het welbewust zwijgen, het niet-spreken terwijl spreken mogelijk zou zijn.

Aan deze stilte-als-energie is het tweede hoofddeel gewijd. Het Woord, dat onder invloed van een bepaalde theologie op zo'n hoog voetstuk is komen te staan, wordt hier door Neher gebroken door de stilte, om niet te zeggen *ontluisterd*.

In het derde hoofddeel, dat 'de uitdaging' heet, wordt de stilte in Auschwitz en de stilte in het werk van Elie Wiesel geanalyseerd. Het boek eindigt niet bij het heil, hoe zou dat kunnen na de verschrikkingen van Auschwitz, maar bij de 'hoop van het misschien' als de andere kant van de medaille der mislukking.

Een fenomenologische studie, ik schreef het al, en de lezer die niet geoefend is in het lezen van fenomenologische literatuur zij gewaarschuwd, want taal en gedachtengang zijn niet altijd gemakkelijk te volgen. Wat bijvoorbeeld te denken van een fraaie passage als: 'Zo zien wij dus de stilte: als liggend tussen niets en zijn. Daar kiest zij haar breekbare maar toch reële woning. Deze kan door een zuchtje wind verscheurd worden, zoals het weefsel dat de spin geduldig weefde, maar zoals datzelfde weefsel zit de woning van de stilte vol met alle substantie die voor haar bestaan onmisbaar zijn. Zij spreidt haar Rijk uit, uitgebreid en luisterrijk, terwijl zij toch maar aan één draad hangt, de draad die haar van boven ophangt aan het Zijn en van onderen aan het Niets' (pag. 46). Er wordt veel gewerkt met beeldspraak ontleend aan de natuur, het theater, de muziek. Men zal vaker bij het lezen van dit boek gekonfronteerd worden met de vraag, wat men nu precies met al die fraaie volzinnen aanmoet. En dat is mijn voornaamste probleem: bij het lezen van dit boek bekruip me nogal eens de gedachte of het niet met wat minder woorden en wat minder taal gezegd had kunnen worden. Ofwel: had het onderwerp met iets meer stilte en zwijgen niet beter uit de verf kunnen komen?.

Dat neemt echter niet weg dat het om een verrassend boek gaat, want - zoals de schrijver opmerkt - hoewel de stilte sinds lang deel uitmaakt van de religieuze mystiek, had nog niemand het organische verband gelegd tussen het thema van de stilte en het thema van de Bijbel. En het leggen van dat verband levert tussen alle fenomenologische beeldspraak door soms parels van exegese op. Zo in het geval van die wonderlijke geschiedenis in 1 Sam. 16:14 tot 18:1, die ik u niet wil onthouden. Saul heeft op voorspraak van een van zijn knechten David, de zoon van Isaï, laten halen om voor hem op de citer te spelen als hij weer een aanval van 'boze geest' krijgt. Als een hoofdstuk later David de Filistijn Goliath verslagen heeft, vraagt Saul aan zijn legeroverste Abner: 'Wiens zoon is toch deze jongeling?'. En als David even later voor Saul staat, vraagt deze nogmaals: 'Wiens zoon ben jij,

jongeling?' En David zegt niet: 'Waarom vraagt u mij dat? U weet toch wie ik ben? Heb ik dan niet regelmatig voor u op de citer gespeeld, als u weer een aanval van boze geest kreeg?' Nee, David *zwijgt* daarover. David zegt: 'Ik ben de zoon van uw knecht Isai' (1 Sam. 17:55-58). Van waar deze wonderlijke gang van zaken?

Neher schrijft hierover: Men vergeet dat de door David aan het hof verleende diensten periodiek waren (...) en bovenal dat zij *in het geheim* plaatsvonden, want alleen de vertrouwelingen wisten dat koning Saul aan aanvallen van krankzinnigheid ten prooi was. Het volk wist niets van de ziekte van de koning. Maar op de avond van het duel wordt David voor de vuurproef gesteld. In dit toneel met een groot publiek, want het hele volk is er getuige van, klampen Saul en Abner zich vast aan de fictie van de hofetiquette, die *zwijgt* over zaken die belastend voor de koning zijn. Beiden wenden voor niet te weten wie David is. Alles zal nu afhangen van het antwoord van David. Welnu, in de opperste beheersing van zijn persoonlijkheid trekt David scherpzinnig de grens van zijn antwoord. Hij eerbiedigt de verbintenis tussen hem en het Hof aangegaan, hij eerbiedigt de fabel van de koninklijke integriteit. David *zwijgt* over de werkelijke gang van zaken. Dit verklaart het volgende vers (1 Sam. 18:1), waarin verteld wordt dat de ziel van Sauls zoon Jonathan zich verbond aan de ziel van David. Het is om Davids weloverwogen zwijgen (beroep op de stilte) teneinde Sauls waardigheid te redden, dat Jonathan David liefkreeg. Dit is slechts één parel van exegese die men in dit boek zal vinden.

Peter van 't Riet

In de serie **Contributions to Biblical Exegesis and Theology** uitgegeven bij en door **J.H. Kok, Kampen**, is een studie verschenen van **J.A. Loader** over de hoofdstukken 18 en 19 van Genesis, met als titel **A Tale of two Cities** en met als beschrijvende ondertitel **Sodom and Gomorrah in the Old Testament, early Jewish and early Christian Traditions**.

Het boek - het eerste uit de bovengenoemde serie - geeft een zeer nauwgezette en systematische exegese van de verhalen rondom de dramatische gebeurtenissen in en met de 'twee steden'. Het licht de rol toe die deze verhalen spelen in de Tenach en in de vroege Joodse- en Christelijke literatuur.

Door zijn beknoptheid en veelheid van informatie lijkt het boek mij behalve een zeer lezenswaardige studie, een ook waardevol naslagwerk te zijn. En het moet gezegd worden dat de schrijver -- een wetenschapper met een werkelijk indrukwekkende staat van dienst -, bij zijn exegese zich inspant om

ook de Joodse uitleg-traditie tot zijn recht te laten komen, hoewel verwijzing naar en specifieke behandeling van de eigenlijke rabbijnse literatuur in dit boek van ruim 150 pagina's, slechts 15 pagina's omvat. Maar ook hier geldt hopelijk dat niet het vele goed is maar het goede veel. Overigens is de titel - een verwijzing naar het gelijknamige boek van Charles Dickens - een m.i. wat mager woordgrapje.

Rest mij nog op te merken dat het in wetenschappelijke kringen kennelijk een geaccepteerde gewoonte is om te blijven spreken van het 'Oude Testament', in plaats van Tenach, wat m.i. de correcte naam behoort te zijn. Maar wat me nog meer stoort is het gebruik om de 4-letter-naam van God, het tetragram, gevocaliseerd weer te geven. Ook dit zal wel berusten op een onderlinge wetenschappelijke afspraak, maar wordt het nu niet eens tijd om ook in dit soort publicaties rekening te gaan houden met de denkbeelden en gewoonten binnen het Jodendom?

Dick Broeren

Aan de reeks publikaties van de **B. Folkertsma Stichting voor Talmudica** in Hilversum is alweer enige tijd geleden een nieuwe titel toegevoegd, **Hamer op de rots**, geschreven en samengesteld door **Marcel Poorthuis**, studiesecretaris van de Katholieke Raad voor Israël en medewerker bij bovengenoemde stichting. Het is een bundel geworden met zeven artikelen, waarvan vier reeds eerder verschenen zijn. De bundel ontleent zijn titel aan het eerste artikel, 'Hamer op de rots', een verwijzing naar Jer. 23:29 'Is Mijn Woord niet als een vuur, luidt het Woord de Heren, of als een hamer op de rots die versplintert?' Dit werken nu, dit beuken lijkt me het motief, zo u wilt de leidraad voor dit boek. Want het is waarachtig geen lichtverteerbare kost. De schrijver gebruikt vaak waarlijk paulinische zinnen, die ook van de welwillende en enigszins in de materie ingevoerde lezer nogal eens een herlezing verlangen. Overigens zou elk van deze artikelen het verdienen in de vorm van een bredere studie uitgewerkt te worden. In ieder geval zijn de artikelen uitstekend geschikt om in leerhuis-cursussen als studiemateriaal te dienen. Het boek met als ondertitel 'Artikelen over teksten en hun uitleg in jodendom en christendom' bevat tevens een voorwoord van rabbijn Yehuda Aschkenasy, die aan het vijfde artikel 'Meer Tora, meer leven' zijn samenwerking heeft verleend.

Dit boek is in elk opzicht een waardevolle uitbreiding van de lijst van publicaties van de B. Folkertsma Stichting voor Talmudica, die zich immers ten doel stelt 'de rabbijnse literatuur en de daarin opgeslagen ervaringen, waarden en denkbeelden vanuit de Joodse traditie toegankelijker te maken voor een breder publiek'. Het boek is uitgegeven bij

bovengenoemde stichting, Burgemeester Lambooylaan 18, 1217 LD Hilversum (038 - 219406), waar het uiteraard te bestellen is, evenals bij de reguliere boekhandel.

Dick Broeren

Yeshayahu Leibowitz, Judaism, Human Values and the Jewish State, Harvard University, 291 pag., ISBN 0-674-48775-3, Engels, f 110,-.

Dit boek verscheen in een Engelse vertaling voor de Harvard University. Tot nog toe waren alle publicaties van deze markante Israëlsche filosoof alleen in het Hebreeuws verschenen. Dit boek bevat een aantal kenmerkende essays over het joodse geloof, de staat Israël en de relatie Jodendom-Christendom. De artikelen werden al in 1968 in Ha'aretz en De'ot gepubliceerd. Een uitgebreide samenvatting van de inhoud kunt U hieronder terugvinden.

Prof. Leibowitz' invloed in het joodse c.q. Israëlsche intellectuele en politieke bestaan is vergelijkbaar met die van Martin Buber en Gershom Scholem. Echter, hij is veel meer lokaal betrokken en is meer openlijk controversieel, maar hij is nimmer ontwijkend of mysterieus, profetisch of terughoudend. Het resultaat blijft een opmerkelijke consistente leerstelling. Het blijft kort, bemoedigend en stimulerend. Geboren in 1903 in Riga was hij kind van een Mitnagidische familie die na de Russische revolutie naar Berlijn vluchtte, waar hij aan de universiteit studeerde, alsmede in Keulen, Basel en Heidelberg. In 1934 vluchtte hij naar Palestina waar hij docent werd. Ook was hij leider van de religieuze sectie van de Hagganah, hoofd van de afdeling biologische scheikunde van de Hebrew University in Jeruzalem, redacteur van de Encyclopaedia Judaica en bij de Histadrut. Nu is hij gastdocent filosofie.

Heden ten dage is de discussie omtrent de relatie tussen Jodendom en Christendom erg populair geworden. Stimulerend hiervoor zijn een reeks factoren zoals de identiteitscrisis binnen het Christendom, de oprichting van de staat Israël, de toename van missie en zending in Israël, de ontkerkelijking en de hang naar het atheïsme, de houding van het Liberale Jodendom dat van de traditie vervreemd raakt. Er is op dit moment al een rijke hoeveelheid literatuur, artikelen en overkoepelende organen die doelen op een joods-christelijke verzoening en een 'gemeenschappelijk erfgoed'. Men zegt dat de verschillen tussen de beide godsdiensten zo klein zijn, dat buitenstaanders deze niet kunnen identificeren. Leibowitz weet dat er geen joods-christelijk erfgoed

bestaat. Het Christendom is niet ontstaan uit het Jodendom, maar het is een smeltkroes van het decadente Hellenisme en godsdiensten uit het Mediterane gebied. Terecht noemt hij het Christendom de 'zesde Griekse religie'. Paulus' brieven moeten als de voornaamste kern van de christelijke boodschap worden gezien en niet de Evangeliën. Het is Paulus die de grote motor is achter de anti-joodse vorming. Zonder contact met het Jodendom zou het Christendom ook zijn ontstaan, hoewel Hellenistisch georiënteerde Joden hebben geassisteerd en men zich baseert op literaire werken, historie en terminologie van de Joden. Het is vergelijkbaar met Hamlet: hoewel een deel van het verhaal zich afspeelt in Denemarken en er Deense mythen voor zijn 'geleend', behoort het niet toe aan de Deense cultuur en werd het er evenmin door beïnvloed.

Omdat de verschillen van enige importantie zijn voor de identificatie van de religies, vergelijkt Leibowitz de Aqedah (de binding van Izaäk) met de Kruisiging. Hierin ziet hij een concreet verschil tussen een theocentrische (joodse) religie, waarbij de mens God dient, en een antropocentrische (christelijke) religie, waarbij God de mens dient. Voor Joden is het systeem van Mitswot en Halachah, dat dient om het leven van de mens te regelen, het belangrijkste, terwijl dat voor Christenen de vraag naar verlossing is. Zonder dit verschil verliest het voortbestaan van het Jodendom zijn rationaliteit. Een symbiose of synthese is dus niet mogelijk. Er zijn twee wegen van verlossing te herkennen. Ten eerste de tijdelijke, in het verleden door middel van een heroïsche figuur (Jezus, die hij vergelijkt met Baäl, Astarte etc.) bewerkte en mythologische verlossing. Ten tweede de eeuwige, in de toekomst geprojecteerde verlossing. De eerste is christelijk, de tweede is joods. Vervolgens geeft Leibowitz zijn hypothese van de Moshiah (messias): 'Het is een concept van een voorgesteld doel in de toekomst waarnaar we dienen te blijven streven. Een Moshiah die gekomen is, is sowieso een valse: bedrog! Dan gaat hij over op de christelijke visie betreffende de relatie. Hij opent daarom met een onverbiddelijke stelling: 'Het Christendom heeft nog nooit en zal ook niet het recht van het bestaan van het Jodendom erkennen'. Dit lijkt te verwijzen naar de dwangneurose waaronder de christelijke godsdienst blijkt te lijden: de zelfverheerlijking tot 'ware' religie, in het bijzonder ten opzichte van het Jodendom. Mogelijkerwijze schuilt hierin het probleem van de erkenning, daar het Christendom zichzelf beschouwt als ware zij zelf het Jodendom. De christelijke waarheid wordt op de proef gesteld door het bestaan van het joodse geloof. Onomstotelijk staat vast dat de christelijke dogma's hoofdschuldige zijn aan de anti-joodse gevoelens. Desolaat gegeven is het feit dat door de indoctrinatie van de Europese volkeren de verachting en haat is overgeslagen naar de

BROK IN DE KEEL

door Wil Cornelissen

Toegegeven, ik ben gauw ontroerd. Tranen schieten nogal spoedig in mijn ogen. En er hoeft niet zó veel te gebeuren om een dikke keel te krijgen. Ik kan er niets aan doen. Het is een familiekwaal. Onschuldig, soms alleen maar een beetje lastig. Luidruchtig de neus snuiten of ineens geïnteresseerd de andere kant op kijken wil nog wel eens helpen om anderen niet deelgenoot te maken van mijn ontroering. Waarom ik dat doe? Ik weet het niet. Ik ben modern genoeg om te verdedigen dat ook mannen tranen mogen laten zien. Aan de andere kant bent ik ook weer zó ouderwets, dat ik me in zo'n geval beschaamd voel. Onzin natuurlijk.

Afgelopen sjabbat zorgde Harry Kan, de secretaris van onze joodse gemeente er weer eens voor, dat er een forse brok in mijn keel ontstond. Het was de tweede keer dat hij me zoiets bezorgde. Een paar maanden geleden kwamen er, zoals wel vaker gebeurt, tijdens de dienst op zaterdagmorgen een paar Russisch-joodse vluchtelingen in sjoel. Drie vrouwen en een man. Zwolle heeft namelijk een Opvangcentrum waar asielzoekers uit vele landen tijdelijk verblijven. Daarbij zijn ook joden, meestal uit Oost-Europa. En het is geen wonder dat die mannen en vrouwen in dit voor hen zo vreemde land, steun en houvast zoeken. Van hun jodendom hebben ze vaak niet veel meer dan wat vage begrippen. In hun vroegere vaderland durfden ze er niet zo openlijk voor uit te komen. De gang van zaken bij een gewone sjabbatdienst is meestal onbekend.

Toen de man een talliet (gebedskleed) kreeg aangereikt, stond hij er onhandig mee te draaien. Wat moest hij er mee doen? Wat was de boven- en wat was de onderkant? Totdat Harry Kan, die de verwarring ook bemerkte, naar hem toe ging en de talliet zorgvuldig en volgens de regels om de schouders van de Russische gast drapeerde. Ik vond dat een broederlijk en zeker ook een ontroerend gebaar.

En vorige week sjabbat schoot Harry weer eens een asielzoeker te hulp. Het ging dit keer om een jongeman. Zestien of zeventien jaar schatte ik hem.

Een centraal punt van de dienst is de lezing uit de Tora. Het is traditie dat er dan minstens zeven (joodse) mannen worden 'opgeroepen' om een deel van de tekst van die week te laten lezen door de Baal Koré.

Maar vóóraf dient de opgeroepene de beracha (zegenspreuk) over de Tora uit te spreken. Hij wordt daartoe met zijn joodse naam uitgenodigd. Dat was

bij onze gast al een levensgroot probleem. Want wat was zijn joodse naam? Harry vroeg 't hem. Maar de jongeman wist 't niet. Hād hij wel een joodse naam? Hoe hij dan heette vroeg onze secretaris. Er werd wat onduidelijk gemompeld. 'Ik verstond iets dat leek op Vladimir', vertelde Harry mij later. En zó werd dus Rabbi Vladimir ben Awraham opgeroepen om bij de Tora te komen. Die toevoeging Awraham is altijd goed. Elke jood is immers een zoon van de stamvader Awraham.

Behoorlijk zenuwachtig stond Vladimir ben Awraham daar. Nu moest hij nog de beracha uitspreken. Het Hebreeuws was hij niet machtig. De fonetisch opgeschreven tekst kon hij niet lezen, want het Russisch wordt heel anders genoteerd.

En toen deed Harry iets dat hij misschien nog nooit eerder had gedaan. De zegenspreuk werd woord voor woord voorgezegd aan Vladimir. En die herhaalde alles keurig. Misschien werd zó voor 't eerst op die manier een beracha in de Zwolse sjoel uitgesproken. Een beetje stuntelig, hakkend en met een Russisch accent werd zo de spreuk die begint met het *Baroech Ata Adonai* gezegd in een dubbele voordracht. Misschien heeft Hakadosj Baroech Hoe (de Heilige gezegend zij Hij) er wel even om geglimlacht.

Ik meende bij de jongen wat kleine zweetdruppeltjes op z'n voorhoofd te zien. En toen Vladimir er zich eindelijk doorheen had geworsteld, hoorde ik een zucht van verlichting opgaan in de doodstille sjoel. Iedereen had meegeleefd.

Het is natuurlijk niet de gewoonte om op zo'n moment te applaudisseren, maar ik had de sterke neiging daartoe. In plaats daarvan moest ik de brok in mijn keel met veel slikbewegingen weg proberen te krijgen.

Vladimir liet zich na afloop de koffie met de plak cake goed smaken. Hij had 't ook dubbel en dwars verdiend. Harry trouwens ook!